

LITERATURAREN ZERTARAKOA, ITZULPENAK ETA HIZKUNTZAREN AUZIA ORIXERENGAN

Iñigo Ruiz Arzalluz

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea - JUMI)

Abstract*

Since a time that has to be placed approximately after the war, Orixe moved away from the opinion —common among the euskatzale groups of the time— that literature would be what would give the Basque language life and the degree of development it needed; consistent with the belief that language is “every country’s first literary work”, he saw literature as a mere instrument at the service of language and he thought that, at the moment in which Basque was, it could lead to more harm than good: “I am not in favour of literature being developed among us, for it would affect the language”; “[literature] corrupts [the language] the more it is written”. Therefore, it was not only a moral issue. For Orixe, there were properly developed languages and degenerated ones; but that did not only depend on the purity of their lexis, but —just like grammar— on it being developed according to the “mood” of the language itself in such a way that, for example, neologisms would be also crystal clear for the people with had no education: this is the path that languages like Latin or German followed and which Basque was still on time to follow. Also, literature did not guarantee the healthy development of a language: there was Greek, with extraordinary literature, which, however, had degenerated into the current Demotike. So, the mater was not making Basque a useful instrument for any field of life, but extracting the natural resources it hid by putting it to test in humanistic disciplines: this is where languages can go a long way with regards to what they are capable of, and not in the scientific disciplines which, in this particular regard, offer nothing. At first, Orixe found himself confronting both the Sabinians and those he considers in favour of a “popular Basque” —Lafitte, Altube—, although also in some way Azkue and Olabide; since the fifties, he had been witnessed with astonishment the rise of what he considered a perverse continuation of that populist trend and which, at least initially, he identified with Krutwig and Villasante. In his final years, Orixe found a satisfactory model in the Basque of Mitxelena who, in turn, will cited some of Orixe’s beliefs when criticising the translations that started to spread from the end of the seventies. The attempts that Orixe made in the final stage of his life, most especially with Aitorkizunak, are only understood in this context.

---

* Lan hau egin ahal izan da Eusko Jaurlaritzaren ikerketa taldeentzako diru-laguntza bati esker (GIC 07/89-IT-473-07).

Gerra ondoko —eta aurreko— euskal letren izaera eta izatea bera hizkuntzari buruzko iritziek eta asmoek baldintzatu zituzten inoiz baino sakonago: orduko literaturaren zati handi bat, izan ere, hizkuntzaren iraupen soilaren edo hizkuntz eredu jakin baten mesedetan egin zen. Orixek ere oso kontuan izan zuen beti zein zen bere egitekoaren helburua, eta askotan idatzi zuen honen gainean, argitaratu zituen lanetan zein argitaratzeko ez zirenetan. Merezi du burutapen eta aburu hauen sistematizazio bat saiatzea: haren obra eta nortasuna bera hobeto ulertzeko —ohiko banalizazioetatik at— eta, aldi berean, garaiko literaturaren alderdi zenbaiten —eta batez ere itzulpenen— nondik norakoaz zehazkiago jabetzeko.¹

Lehenago eta oraingo beste askoren ustez bezala, Orixeren iritzian ere literaturak —arteak oro har— gizakiaren heziketaren zerbitzuan behar du egon.² Literaturari eskatu behar zaion heziketa horrek aurpegi asko izan ahal ditu: Orixeren ustez, bizitzea egokitu zaion euskararen historiaren momentuan euskaltzaleek duten zeregin nagusia —hizkuntza bizirik iraunarazteaz landara, esan gabe doa— euskara jasoago bat egitea da. Hasiera batean, gerra aurrean gutxi gorabehera, zeregin hau euskaraz sortzen ari den literaturak beteko duela uste du: hau da, euskal literatura batek berez ekarri behar lukeela hizkuntzaren jasotze bat.³ Puntu honetan Orixek ere bere garaiko semea izan zen: gauza jakina da zeinen zabaldua egon zen hamarkada haietan —Aitzol izanik honetan gehien lagundu zutenetakoa— literatura euskararen iraupenaren giltzarrietako bat zelako ustea.⁴ Gaur harrigarri egiten zaigu uste hark izan zuen arrakasta eta gerra osteko Orixek ere, ezinbestean, iritzia aldatu behar izan zuen: ezin zuen gehiago sinistu euskal literaturak zerikusirik izan lezakeenik ez euskararen iraupenarekin ez euskarak irits lezakeen mailarekin. Honela hitz egiten du, esaterako, 1951ren hasiera aldean:

Es una ligereza que ha corrido como dogma el decir que la literatura es la vida de un idioma. Al contrario, lo corrompe cuanto más se escribe. (...) Por eso, aunque yo

¹ Laburdurak: *AHT* = I. Ruiz Arzalluz, *Aitorkizunen historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Leuonaren ediziora*, Donostia 2003; *EG* = *Euzko gogoia*; *G* = Orixek, *Gutunak (1917-1961)*, ed. P. eta I. Iztueta, Donostia 2006; *IG* = N. Ormaetxea Orixek, *Idazlan guztiak*, ed. P. Iztueta, Donostia 1991; *MEIG* = K. Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak*, Donostia 1988; *OBG* = P. Iztueta, *Orixek eta bere garaia*, Donostia 1991.

² Gai honek biziki kezkatzen zuen Orixek: ikus, esaterako, «Sofismas del corazón» (*Euzkadi* 1924-11-30 = *IG*, III, 221-222, bereziki 222 or.); «La cara de las cosas. Finalidad del arte» (*Euzkadi* 1928-9-8 = *IG*, III, 109-110, batik bat 110 or.); eta agian batez ere 1936an idatzitakoa den baina askoz geroago argitaratu zen *Eстетика* (*EG*-n zatika agertu zen 1950-1955 bitartean; orain idazlan guztien edizioan irakur daiteke: *IG*, III, 115-155; datari buruz ikus Orixek Mokoroari egindako bi gutun hauek: 1936ko apirilaren 28koa [*G*, 101 zenb.] eta 1936ko ekainaren 12koa [*G*, 102 zenb.]). Literaturaren zertarakoa dago auzitan, azken batean, klasikoen itzulpenei berriki eskaini zaien lan honetan ere: I. Aldekoa Beitia, «Euskal literaturaz hiru apunte solte», *Jean Haritschelhar-i omenaldia*, Bilbo 2008, 1-15, zehazki 7-11.

³ «Literatura y literatura» ha sido nuestro lema, no ya para los particulares que quieran dedicarse al cultivo de nuestro idioma, sino aun respecto de la más alta Corporación, que, teniendo por fin el estudio reflejo de la lengua, debe subordinarlo momentáneamente al manejo de ella o a su fomento entre otros, hasta que quede en salvo y se la pueda atender con científica exclusividad. Después que las lenguas estén cansadas de producir es cuando se las debe estudiar anatómicamente» («Temas nuestros. Orientaciones literarias», *Euzkadi* 1928-12-16 = *IG*, III, 293-294, 293 or.).

⁴ Ikus honetaz Iztueta, *OBG*, 599-600 eta 655-660 or.

he dado mal ejemplo, no soy partidario de que se desarrolle entre nosotros la literatura, porque sería con perjuicio del idioma, que es la primera obra literaria de cada país.⁵

Axola du nabarmentzeak berezko euskal literatura bati buruz ari dela, hots, euskaldunek berez eta, nolabait esateko, *naturaliter* egin dezaketenari buruz: «...de que se desarrolle entre nosotros...». Eta komeni da kontuan hartzea, aurrera egin baino lehenago eta behin betiko, Orixek ez duela poesia literaturaren barruan sartzen, ez behintzat era honetako gauzei buruz ari denean.

Hizkuntza dela nagusia eta literatura morroia bagenekien; hizkuntza «la primera obra literaria de cada país» dela esateak ere ez gintuke harritu behar Orixe erromantikoarekin —berak bere buruaz uste zuena uste zuela— ari garelarik;⁶ euskal literatura «con perjuicio del idioma» egingo delako baieztapena, berriz, oso esanguratsua da eta oso kontuan hartzekoa. Beraz —eta, noski, hemen ere paraje ezagunean gaudelarik—, hizkuntza bat oso landua eta oso jaso izan daiteke berezko literaturarik gabe: hau da, hizkuntza horretan bertan mamitutako literatura batek, berez, ez dio hizkuntza horri ezer ematen ez kentzen; euskaltzalearen zeregina hizkuntza lantzea da, gaitzea, jasotzea, eta Orixek ez du uste berezko literatura bat garatzea egokia denik, hemen eta orain, helburu hori iristeko. Hobeto esateko, literatura ez da ezinbestekoa —are gehiago, askotan ez da ezta bide egokiena ere izango— eta, bestalde, kalterako izan daiteke oso erraz: ez bakarrik —Orixeri buruz aritzean beti ere gogorazten zaigun bezala— moralari ekarri ahal eta ohi dizkion arriskuengatik, ezpada ez dagoelako inongo arrazoirik literaturagileen eskuetan uzteko hizkuntzaren auzia, ez behintzat *qua* literaturagileak. Hona garbi adierazita:

⁵ «Un artículo euskérico de F. K. Krutwig», *G*, 533 or. (bere momentuan argitaratu ez zen artikulu garrantzitsu honi buruz ikus Iztueta, *OBG*, 834-835 or. eta bertako 90 oh.); garai berean emandako beste iritzi batzuk 7 eta 28. oharretan irakurri ahal dira. Oro har literaturari dagokionez, auzia dirudien baino korapilatsuagoa —eta interesgarriagoa— da: Orixe, batez ere gerra ondokoa, literaturaren etsai agertzen da askotan, eta bereziki literatura modernoaren etsai; honetan eragina dute, nola ez, literatura modernoan zaharrean baino maizago agertu ohi diren lizunkeriek eta kristaubidea ordezkatu nahi omen duten «humanismoa» eta «kultura» izenekoek (gauza jakina da Orixek gorrotatu egiten zuela *kultura* hitza: «k...» idazten zuen, gordinkeria bat izango balitz bezala). Baina, beste alde batetik eta —agidanean— batez ere, jarrera honek zer ikusi du Orixek literaturari eskatzen dion betebeharrarekin, hots, literatura hezibide hustzat edo adimen-ariketa hustzat hartzetik datorren ondorioa da; literaturak, hezibidea den neurrian, hasiera eta bukaera ditu gizakiaren heziketan eta, beraz, oso zehazki mugatutako testu gutxi batzuen bitartez bideratu daiteke: ez du, hortaz, gauza berri askoren bila ibili behar. (Literaturaren aurkako jarrera horren erakusgarri, eta 28. oharrean aipatzen direnetatik landara, ikus esaterako «La sintaxis primitiva en la lengua española», *Eusko-Jakintza* 4, 1950 = *IG*, III, 876-882, 877 or.: «No soy ningún enamorado de la literatura, y preciso mi tiempo para otras aficiones que mejor me sientan». Ez du ordea onartzen oraingo gauzen etsaia edo lehengoan adiskideagoa denik; adibidez, «Uskeriak [Egi-Eder]», *Karmel* 11, 1961 = *IG*, III, 457-458, 458 or.: «Ez niri etorri antziñakoekaz eta oiñ-oiñgoekaz. Ekarrri niri bali daben gizonak edonozko ditezala»; edo, *ib.*, 457 or., Antzinateko modernistei buruz dioena. Gogora dezagun, azkenik, beherago ere aipatu beharko dugun «Euskerari nola eutsi» artikulua Orixe hain maite zuen Ibiñagabetiak egindako Ovidioren *Ars amatoria* poemaren itzulpenak eragin ziola eta ez «ipuñ berri» horietako batek).

⁶ Ikus, honen inguruan, L. Mitxelena, «Lengua y cultura», *I Semana internacional de antropología vasca*, Bilbo 1971 = *Id.*, *Lengua e historia*, Madril 1985, 143-162, 154 or.

Beste zenbait erritan, *periodistak* eta *novelistak* dira izkuntzan nagusi. Akademiak eta geiago ikasiak ez dute fitsik egitekorik. Ori okerrago da oraino.⁷

Honelakoei buruz ari baitzen Orixe literaturari buruz mintzatzen zenean.

Orixeren ustez, hizkuntza ederrak eta hizkuntza zatarrak daude edo, zehazkiago mintzatzeko, ondo landutako hizkuntzak eta hizkuntza endekatuak: izan ere, bere historian zehar hizkuntza eder bat itsustu egin daiteke edo, alderantziz, hizkuntza kaskar bat garatu eta edertu. Haren ustez —eta honetan ere ez dago ezer berririk— euskara erabat ‘egin’ gabe dago, latina, gaztelania edo frantsesa ez bezala: hots, ez ditu oraindik ez hiztegia ez bestelako baliabideak bere baitako indarrez ahal beste hazi; hitz batean, ez du eman, betiere bere baitatik, eman dezakeen guztia. Eta honek oso ondorio garrantzitsua dakar: euskara oraindik saio garaian dela edo, hobeto esateko, saioak egiteko garaiz, frantsesa edo gaztelania —eginda daudenez gero, onerako zein txarrerako— garaiz ez dauden bezala. Gauzak horrela, saio guztiak, hots, ‘aurrerapen’ zerbait ekar dezaketen saio guztiak ongi etorriak dira eta honengatik, bera bide horretatik ibiliko ez bada ere, ez du erabat gaitzetsiko sabindarren jarrera; Azkueri ere ez zaio orpoz-orpo jarraituko, ezta —bere-berea badu ere— Olabideri ere.⁸ Orixek aldeztzen duen bidea bestelakoa da; ez diote trabarik egiten, esaterako, neke handirik gabe baztertu litezkeen —eta, zalantzarik gabe, Azkue batek berehalakoan baztertuko zituzkeen— maileguak: «duda», «engañatu», «mugimentu», «numero», «seguru», «zerbitzu», «siñale», «umil», etab. topatzen ditugu esku beteka, esaterako, *Aitorkizunetan*. Zeren eta, hiztegiari dagokionez —ez da, noski, hizkuntzaren auzi honek duen alderdi bakarra baina bai, seguruenik, gehien axola zai-guna—, hizkuntzaren edertasuna ez baitatza horrenbeste beste hizkuntza batetik hitzik ez izatean, beste zerbaiten baizik. Mailegu soilek, benetako hiztun jatorrek ondo ulertzen dituzten neurrian, ez diote aparteko kalterik egiten hizkuntzaren gorputzari edo, behintzat, ez diote hauek ekartzen kalte handiena; hizkuntzaren baliabideetatik kanpo eratutako hitz berriak —hau da, hizkuntza horren barruan ‘fossilak’ diren hi-

⁷ «Itun zar eta berria. Aita Olabide», *Egan* 5-6 (1959) = *IG*, III, 442-446, 443 or. Orixek literaturaren gainean izan zituen iritziez eta jarreraz ikus 5 eta 28. oharrak; literaturagileek hizkuntzan izan dezaketen eraginari buruz zuen aburua osatzeko esanguratsua dira beste hitz hauek: «literatòk bai [sc. izan ditugu geure artean], baiñan orik ez dute iakintsu izenik merezi» («*Izaki, izate, eza*. [J. A. Intxaustiri]», *Egan* 12, 1960 = *IG*, III, 173-175, 175 or.).

⁸ Orixek ez zuen inoiz Olabideren hizkuntza, den bezalakoxea, eredu gisa aurkeztu, euskara aurreratze bidean ipin lezakeen jarrera baten erakusgarri goren bezala baizik, hau da, ikasteko asko eskaintzen duen eredu gisa. Mitxelena Olabideren Bibliari egin zion iruzkinean bota zituen iritzi eta arrazoibideak ez dira bigunak inondik ere (*Egan* 1-4, 1959 = *MEIG*, II, 111-122); hala eta guztiz ere, honela hasten da «Olabide bai» izenburua duen Orixeren erantzunaren lehenengo zatia («L. Mitxelena»): «*Egan*-en Olabiderengaz eman duzun iritzia (...) aski polita arkitzen dut erabat, edo oro har» (*Egan* 5-6, 1959 = *IG*, III, 442-446, 442 or.). Izan ere, Orixe Olabide baino mila aldiz moderatuagoa izan zen, bere azken bizpahiru urteetan beste aurpegi bat erakutsi bazuen ere. (Egiteko dago, noski, Olabideren testuaren historia: Itun berriarena baina, batez ere, Itun zaharrarena; Orixek bai batean bai bestean izan zuen eragina ere ondo aztertu gabe dago oraindik, Iztuetak lekukotasun ugari bildu baditu ere: *OBG*, 991-1000 eta 1094-1095 or. Adierazgarria da hemen darabilgun auzirako nola saiatu ziren, Orixe eta Martin Oiarzabal, Itun zaharraren hizkuntza lautzen edo biguntzen Olabideri Frantziako Tolosara 1938-1940 bitartean egin zizkioten bisitetan: «Itun Zârrean, eta azken aldera areago, bi O-eri [sc. Oiarzabali eta Orixeri] “tira, tira” esaten zigan, zerbait zuzengarri aurrean ipinten genionean, “emazute orrela”; eta gorago: «Azkenarago ta geiago erortzen zan gure aldera». Bi aipuak «Olabide bai» aipatuan, 444 or.; honetaz ikus baita Ruiz Arzalluz, *AHT*, 28 or. 7 oh.).

tzak, hots, erabat ulertu ezinak— dira hizkuntza endekatzen dutenak, hizkuntza horretako hitzun garbiek ezin dituztelako ulertu beren hizkuntzaz bakarrik baliatuz: Orixerentzat edertasuna ulergarritasunaren neurriarekin neurtzen da. Hauxe da, izan ere, hizkuntza lantzea: haren egituran eta haren hiztegian dauden dohainei etekina ateratzea. Gaztelaniazko *pluviómetro*, esaterako, fosila da, ezin baitu ulertu hitzaren esanahia ikasi ez duen hitzun batek, *midelluvias* hitza uler lezakeen bezala (gaztelaniak bai baitu era honetako hitzak egiteko ahalbidea: cf. *cascanueces*, *portamonedas*, etab.): gauza berbera gertatzen da frantsesean edo ingelesean, ez ordea alemanean, non *Regenmesser* edozein alemanek uler baitezake bere hizkuntzatik irten gabe. Hor-taz, *pluviómetro* hitzaren antzeko zerbait ez litzateke gaitzesgarria euskaraz kanpo-tik sartua delako, ulertezina delako baizik.⁹ Eta hauxe da Orixeren egitasmoa eta hauexek dira bere ereduak:

¿Y cómo se haría culto [sc. euskara]? Por uno de dos procedimientos: por el de las lenguas romances o por el procedimiento alemán. El primero nos sería llano, pues lo tendríamos todo hecho con usar el mismo diccionario, cosa que, aunque nuestros vecinos [sc. erdaldunek] han hecho, ya por su limitada composición gramatical, ya porque, al fin y al cabo, es coger elementos de las mismas lenguas de que ha procedido su lenguaje popular, nosotros no lo debemos hacer *por nuestros abundantes recursos gramaticales*. Entre el escandaloso método inglés, que de la noche a la mañana nos permitiría tener un diccionario culto, y el alemán, de traducción y calco en todo aquello que sin forzar se puede, el vasco opta por éste, que, aunque más lento, *es el que menos divorcia el lenguaje popular del erudito*. Los alemanes han exagerado mucho la nota, y los vascos actuales no dejan de seguirles en los neologismos repentinos y numerosos que tienen que crear; pero el tiempo y la cultura se encargarán de podar lo vicioso y completar lo que falta. (...) *No olvidando, sin embargo, que el lenguaje erudito siempre tiene que apartarse algo del popular*. (...) No comparemos, pues, el euskera popular con el francés culto; ni siquiera el castellano popular con el castellano culto.¹⁰

Saia gaitezen, beraz, euskara idatzia herri euskararen oinarriaren gainean lantzen, biak elkarrengandik ahal den gutxien aldendu daitezten: egitea dugu, euskarak gai-

⁹ Hauetaz landa badira beste hitz mota batzuk onartu behar ez direnak: batez ere, beren jatorrizko hizkuntzetan ere gaizki erabiltzen direnak edo gaizki erabiltzen direnak; esaterako, gaztelaniazko *acto* ezin da erabili etorkizuneko kokatzen den zerbait adierazteko: «los actos de mañana» hitzez hitz itzuliko bagenu «biar egiñak» barregarria gertatuko litzateke («atzo egiñak» eta «biar egitekoak» izan behar bailuke); *asunción* ez da hitz bakar baten bidez eman behar, berez osagarri bat behar duelako, latinean bezalaxe: «*assumptio beatae Virginis in caelum*»; etab. («Neologismos y arte de traducir», *Gernika* 25, 1953 = *IG*, III, 961-964).

¹⁰ «Idioma de cultura universal», *Euzkadi* 1924-5-21 = *IG*, III, 497-498, 498 or.; etzana nirea da. Ideia hauek guztiak barreiatu daude Orixeren idazlanetan zehar. Bereziki ondo antolatuta eta azalduta aurki daitezke honako artikuluko hauetan: «Errores de vascólogos nuestros», *Gernika* 10 (1950) = *IG*, III, 863-869; «Cultismos, pedantería, barbarie», *Gernika* 22 (1953) = *IG*, III, 951-954; «Neologismos y arte de traducir» aipatua; «Euskerari nola eutsi», *EG* 5-8 (1954) = *IG*, III, 966-968; eta Zaitetik itzulitako *Bidalien egiñak* (Zarautz 1955) liburuari ipinitako hitzaurrean (= *IG*, III, 1301-1306). Baita ordea hurrengo beste hauetan ere: «El genio de un pueblo. Su manifestación más genial: la lengua», *Gernika* 1 (1945) = *IG*, III, 831-834; «Mintzaera bakarra, giza-enda bakarra», *Eusko-Jakintza* 2 (1948) = *IG*, III, 845-852; «Las expresiones y la expresión», *Gernika* 7-9 (1949) = *IG*, III, 856-858; «Euskera antiguo y moderno», *Gernika* 12 (1950) = *IG*, III, 872-875; «Krutwig yauna euskeraz», *EG* 11-12 (1950) = *IG*, III, 917-920; «Comentarios a un artículo de *Gernika*», *Gernika* 14 (1951) = *IG*, III, 922-925; «Erria, erria! Berriz eta azkeneko», *EG* 1-2 (1951) = *IG*, III, 927-929.

tasun berezia baitu hitz berriak bere baitatik sortzeko. Ez dezagun ahantz ordea hizkuntza landu guztiek dutela herri hizkeratik alden du beharra, hots, ez diezaiozun uka euskarari gainerako hizkuntz guztiei onartzen diegun eskubidea. Azken kontu hau, izan ere, auziaren alderdi garrantzitsuenetakoa da.¹¹

Arerioa, sabindarrek hizkuntza kontuetan behera-edo egin zutenetik eta berrogeita hamargarrenetako iraultza heldu arte behinik behin, ‘herri euskararen’ edo ‘euskara errazaren’ defendatzaileak dira: noski Iparraldeko idazle gehienak —Lafitte buru— eta, bestalde, Altuberen *La vida del euskera* ernagarriaren alde bildu genitza-keenak.¹² Bat dator Orixe Altuberekin liburu honen puntu gehienetan:¹³ esaterako —ñabardura zenbait egin beharko balira ere— bizkaitarren hizkeraren gaitzespe- nean eta herri euskararen aldarrikapenean; ez du ordea onartzen, eta hil edo biziko kontua da Orixerentzat, euskara idatziari herri euskaratik aldentzeko jartzen zaion debekua: norbait baldin bada euskara jaso herri hizkuntzaren gainean lantzearen eta garatzearen aldekoa, hori Orixe da; baina hala eta guztiz ere, hizkuntza landuak —ondo landuta egonda ere— nahitaez alden du behar du herri hizkeratik, hizkuntza landu guztiek egin duten bezalaxe: zeren eta euskarari jartzen zaion eragozpen hau, izan ere, ez baitaio beste inongo hizkuntzari jarri. Nago banaketa hau, euskara jaso bat nahi zutenen eta euskara herrikoia aldekoe artekoa, ez zegokiola horrenbeste alderdi bakoitzak zuen hizkuntzaren ereduari berari, orduan behar ziren liburuei buruz zituzten iritziei baizik. Ikus dezagun nola nahaspilatzen diren orain arte aipatu ditugun literaturari eta hizkuntzari buruzko arrazoibide asko 1950eko azaroaren 25ean

¹¹ Ohar bedi bide honetatik jotzeko arrazoi nagusia ez dela euskara hizkuntz erromanikoa ez izatea, hitz elkartuak eta eratorriak egiteko duen erraztasuna baizik; gorago aipatutako testuan baino argiago gelditzen da honako beste honetan: «No se puede emplear el mismo criterio en nuestra lengua y en las romances en punto a neologismos. Lo que en español o francés resulta neologismo, en vasco no resulta muchas veces tal por la capacidad de composición gramatical de que las romances y el latín mismo carecen»; eta adibide hau ipintzen du: «*maremoto* (...) será siempre neologismo en castellano para el labriego de la tierra, mientras el vasco del terruño ni notará que junto a *lur-ikara* sea neologismo *itsas-ikara*» («Neologismos y arte de traducir» aipatuan, 961 or.).

¹² S. Altube, «La vida del euskera. Divulgación de los principios de la lingüística general aplicables a su defensa», *Euskera* 14 (1933), 299-397 eta «Más sobre la vida del euskera. Barrío euskeraren bizitzari buruz», *ib* 17 (1936), 3-192; Lafittek garai honetan eta auzi honetaz zituen iritzia Orixek askotan aipatzen zuen artikulua honetan irakur daitezke ondoena: P. Lafitte, «La langue basque de 1939 à 1947», *Gernika. Eusko-Jakintza. Revue des études basques. Revista de estudios vascos* 1 (1947), 9-18. Orixeren aldetik, Iparraldeko idazleek ikus «“Erria, erria!” Berriz eta azkenekoz» aipatua; Hegoaldeko artean, honako hauek aipatu ohi zituen: «(...) Aitzol, Altube, Larreko, principales portaestandartes de lo “popular” (...)» («Comentarios a un artículo de *Gernika*» aipatua, 924 or.). Azken urteetan ere itzuli zen, behin baino gehiagotan, gai honetara; zerbait berri dakar, besteen ondoan, honako honek: «Erria eta populua», *Karmel* 10 (1960) = *IG*, III, 988-989.

¹³ «Le agradecemos también [sc. Altuberi], y ¡respiremos!, el que parece que nos autoriza a usar la palabra *Euskalerría*, que nos querían quitar de los labios motejándonos de carlistas. La usa él [sc. Altube], como la usaba el bien ejemplar nacionalista Lizardi y preferentemente al neologismo, que otros nunca hemos usado. ¡Ya era hora de que empezase a amainar! (...) Que acaben todas estas vergüenzas y procedimientos contraindicados que dice Altube, en la propaganda política y en los trabajos literarios. En el fondo de la cuestión de Altube, aunque en accidentes importantes hemos disentido, estamos muy conforme, lamentando no se hubiese dado antes la voz de alarma. Le repetimos nuestros plácemes por su valentía. Su libro, a esta hora, está ya produciendo los frutos que él deseaba» («Un libro de Euskaltzaleak», orain arte argitaratu gabeko artikulua bilduma: *IG*, III, 406-420, 419 or.).

Telesforo Monzoni —‘bere etsai leialari’— Guatemalatik igorritako gutun baten pasarte ezin pagatuzko batean (*G*, 140 zenb.):

(...) «Nornaik irakurri dezazken lanak». Xoxoturik al zaudete? GUK EGITEN OMEN DUGUN EUSKERA ZAILLAK EUSKERA EZ DU ILGO *ERRIAN*, ez baikaitute irakurriko. BESTE OIEK EGITEN DUTEN EUSKERA ERRITARRAK *ez dio euskerari bizirik emango*, ERRIKO EUSKERARI. Erriarentzat ere ez ote dugu egin berriketontzi oiek aña? Iñongo erritan ez da izan literaturarik erri-erriarentzat. Dabiden Salmuak ez daude erri-izkuntzan egiñak (ordukoan ez beintzat); Homeroren seiko aundia ez da erritarra, tragikuen seiko txikia dan bezala; Mistral aipatu ori, «doublement inaccessible» dala dio Henri Bremond-ek. Sekulan ez dute ulertu provenzar erritarrak. Or dago poema [sc. Euskaldunak], ez-ikasientzat egiña, ez baituzute ulertzen erritarrak bezain ongi. (...) Altube, Arotzarena ta abar, ez-yakin batzu dira mundu zabaleko literaturan. Zaute ixilik, Yainkoaren izenean. Aitzol zanak ere xoxokeri batzuk esan zitun edo esanerazi zizkioten: «La literatura es la vida de las lenguas» eta olakoak. Zein errik Greziak baño literatura oberik? Ala ere gaurko *demotiké* izkera *erritarra* auntz-erdera zikin bat da, turkoz eta eslaboz nasia, ta Gramatika ederra yoan zaie ipurdiz gora. Ori bañoen obe da latin illa. Gutxiena yota, milaren bat lagun baditezke elizgizonen artean latinez ederki dakitenak. Erri-euskera[k] erri-griego antzera biurtu bear badu, naiago dut milloi erdi baten euskera ori baño gu bezalako Quijoteena. Zenbat idazle gera? Ogeitamar? Eta beste eun irakurle? Oiek galtzen ez badira, gure euskera ez da galduko, errian galdu baledi ere. Gure erriak, Hendaiaitik Donosti alderakoak, oso gutxi irakurtzen du. (...) *Argia* olako ulerkaitza ote zan?¹⁴

Hona, bada, argi baino argiago azalduta: batetik, hizkuntza ederrak eta zatarrak dirrela, eta edertasuna edo zatartasuna ez dietela beren literaturek ematen, beren gramatikek eta hiztegiek baizik; bigarrenik, literaturak, munduan den ederrenak ere, ez duela hizkuntzaren endekatzea eragozten;¹⁵ azkenik, literatura —liburuak, azken batean— ez dela inon izan, eta inon baino gutxiago euskaldunen artean, herriari hizkuntza garbi edo zuzen bat irakasteko bidea eta, hortaz, liburuak ez diotela horrenbeste herriari begiratu behar, herria beste bide batzuen bitartez hezi ahal izango duten irakurle ikasiei baizik —funtsean, noski, eskolaren bitartez, euskal eskolak berriaz sor daitezenean—.¹⁶

¹⁴ Letra larria eta etzana Orixerena da; puntuazioa, ohi bezala, nirea. Honela jarraitzen du pixka bat beherago: «Gaur bertan ere Olabide geiago irakurtzen da (maizago esan nai nuke yakintsuen artean) Perrando Amezketarra edo *Garoa* baño. Misala ere ez da erri-erriarentzat, ez baita egunoro Mezetara yoaten, eta ezin baitezake pagatu irakurtzeko. Eun idealistaren eta berreun emakume elizkoien agoan euskera ikusi naiago dut, gure erri osoan *demotiké* baño. (...) BIDEA BAT BESTERIK EZ DA; GUZIOK ORTATIK YO BEAR DUGU. Bide ortan urrats nola egin, ortan dago *untzea*; baña bide ortan gero?: EUSKERAZ EGIN, BAI IKASIENTZAT BAI ERRIARENTZAT».

¹⁵ Bi iritzi hauek gorago aipatu den «Euskerari nola eutsi» artikuluko garrantzitsuan ere zabal samar azaltzen ditu (bereziki 966-967 or.). Artikuluaren mamia honelako zerbait da: euskara salbatuko duen gauza bakarria izango dela gurasoek seme-alabei euskaraz hitz egitea eta ez, orduan askok esaten zutenaren kontra, literatura.

¹⁶ Eta beste zerbait ere bai: nahiago duela euskara hiltzea —eta jakintsuen artean bakarrik bizi-tzea— endekatzea baino. Gauza bera dio «Euskerari nola eutsi» aipatuan (966 or.): «Nik euskerarentzat, griegoa bezala bizi baño latíña bezala il ledin naiago nuke. Iakintsuen artean latin iatorra egiten dutenak badira. Orrela bederen euskera bizi baledi, ez nuke ioko ildakotzat. Latin iatorra ez da il, idazleena; erriko latíña il da, edo osotara izan-aldatu». Baina ez gara oraindik egoera horretara iritsi: «Erria orain bezala mintzatu baledi, naikoa genuke» (*ib.*). Badu honekin zer ikusi Mitxelena, orexarraren iritziokin

Oinarri hauetatik abiatuta, kontua ez da horrenbeste izango hitz berriak sortzea, hots, hitz berriak edozein gauzatarako sortzea, hitz berri guztiek ez baitute balio berdina, hau da, ez diote hizkuntzari mesede berdina egiten: bizimodu apalenetik gora egin bezain laster sortzen diren oinarritzko kontzeptuak adieraztekoak dira euskarak orain beharrezkoen dituen hitzak. Hortaz, filosofian eta inguruko jakintza alorretan probatu beharko da euskara, hor sortutako eta antolatutako hitzak baitira hizkuntza jaso baten muina eta ardatza. Berriz, kimikaz euskaraz aritzeak, esaterako, ez dio mesede handirik ekarriko hizkuntzari, zientzietan erabiltzen diren hitz eta esapide gehienak hizkuntza guztietan direlako arbitrarioak, hizkuntzaren muinarekin zerikusirik gabeak.¹⁷ Merezi du ikustea 1951ko maiatzaren 3an Krutwigi zuzendutako gutun batean honetaz dioena (*G*, 160 zenb.):

Creo que es un error, el de esta banda y el de la contraria, pretender hacer de la lengua vasca una lengua de cultura en el sentido en que Vd. dice y yo explicaba en mi artículo. Primero, explotemos y agotemos los recursos de ella en el terreno puramente gramatical y aun filosófico, pero no en ciencias. (...) No ha ganado nada la lengua española con adoptar esa jerga bárbara de *imperfecto*, *perfecto*, *plusquamperfecto*, *infinitivo*, *gerundio*, *gerundivo*, palabras que seguirán siendo siempre neologismos en español y en francés. (...) Como le he dicho, hay que estudiar el genio de nuestra lengua y agotar sus propios recursos primero. Hecho esto el problema de los temas culturales se podrá plantear y resolver con más fundamento que hoy. Para hacerlo tan mal como lo han hecho españoles y franceses, mejor es que acudamos al latín, [n]o al español y francés estropeados, y no estropear nuestro idioma. Yo he escrito de Estética, Metafísica, Gramática (que no sé cuándo se publicarán) pero no he escrito de Física, Química, Matemáticas. Ni falta que hace.

Bistan da, beraz, oso eredu ezagunak dituela buruan:

En Alemania han quedado muchos y hermosos neologismos, aunque haya habido que rechazar otros muchos. El criterio francés que nos quieren imponer es completamente anticientífico y antiartístico. Al menos, el criterio de algunos académicos vascofranceses. Nuestros modelos deben ser el alemán y el griego, y no esa triste lengua comercial que se habla al Norte del País Vasco

diotso berriz ere Krutwigi 1951ko apirilaren 7koa bide den gutun batean (*G*, 156 zenb.). Orixeren ereduak, izan ere, alemana, grekoa eta, hemen aipatu ez badu ere agian beste bi hauen gainetik, latina ziren.¹⁸ Oso ondo zekien —eta ez zen, agida-

---

oso estu lotuta zegoen kontu bati buruz ari zelarik, aipatzen zuen harako «propter vitam vivendi perdere causas» hark, hau da, «bizitzearren, bizitzeko zergatikoa galdu», gutxi gorabehera (L. Mitxelena, «Nuestra irresistible ascensión de la poesía a la ciencia», *Muga* 19, 1981 = Id., *Sobre historia de la lengua vasca*, ed. J. A. Lakarra, Donostia 1988, II, 1000-1010, 1010 or.).

¹⁷ «Jakinkizunari dagokion sailla edozein izkeratan ditekete. Beraz, ez gaitzen larritu, gurean oraindik erabili ez badugu. Artara ezker, Krutwigen eta Villasanteren euskerara edozer irauli ditekete» («Euskerari nola eutsi» aipatuan, 967 or.). Ikus, orobat, «Itz gogorak euskeraz», *Jakin* 14 (1961) = *IG*, III, 990-993, 993 or.: «Ez daukagu prisaka ibilli bearrik. (...) Edozer iakite gai erabilteak emanen diola euskerari bizia ta bizkortasuna? Zozokeri galanta! Literaturak ere ez. (...) Mugaz aindiko gure anaiek (...) ongi egin dute iakinkizun berritan ez erabiltea».

¹⁸ Hitz berriei buruzko kontu honek bi alderdi ditu: bata da hitz berriak egiteko moduari dagokiona eta bestea hitz berriak herrian zabaltzeko ahalbideari dagokiona. Lehendabizikorako ereduak, esan bezala, grekoa, latina eta alemana dira; bigarrenakoak, hauetaz gain, baita gaztelania ere: honetan as-

nean, edonoren esku zegoen jakinduria— hizkuntza hauek beren baitan izan zuten garapena filosofiatik hur dauden alorren inguruan saiatzean izan zutela: grekoaren kasu nabarmena alde batera utzita, Orixek behin baino gehiagotan aipatzen du latinak lehendabizi Zizeronen eskuetan eta mila urte geroago eskolastikoenetan izan zuten berriztatze onuragarria; ba ote zekien alemanaren hitz berri eredugarrienak eta zabalduenak —*Eindruck, Einfluss, gleichförmig* eta ehunka diren hauek bezalakoak— mistikoez asmatuak zirela? ba ote zekien, bestalde, alemanaren batasunaren eragile nagusia Eliza izan zela? Baiezkoan nago, agian Gerhard Bähri eskerrak.

Behar diren hitz berrien auzi hau beste aurpegi batekin —eta, batez ere, oinarri sendoago baten gainean— agertuko da berrogeita hamargarrenetan: euskarak kultur hizkuntza izan behar du eta horretarako behar diren hitz berriak kanpotik eta beldurrik gabe hartu beharra dago. Gerra aurrean Orixek bi muturren artean ikusten zuen bere burua: Aranaren jarraitzaileak alde batean zeuden —ikuspuntu honetatik begiraturata, Azkue eta Olabiderekin batera— eta bestean gorrigo aipatu diren euskara herrikoia go baten aldekoak;¹⁹ berrogeita hamargarrenetan Orixek harrituta eta sinetsi ezinik ikusiko du nola nagusitu den bat-batean hark lehengo euskara errazaren aldekoaren antzaldaketa berrituz hartuko duen alderdia —hitz batean esateko, Krutwigek edo Villasantek ordezkatzen zuten alderdia—. ²⁰ Orixek oso ondo ulertu zuen alderdi honen proposamena: hitz berrien kontuari zegokionez, lehengo euskara errazaren aldekoek legez, ez zion hizkuntzari inongo ahaleginik eskatzen, hots, euskarak falta zuen guztia bat-batean lortzeko bidea ematen zuen. Hona zeren gainean ari garen:

‘Abismua’, ‘firmamentua’, ‘reptila’, ‘realidadea’, ‘aktibidadea’, ‘positibua’, ‘negatibua’... Zer da ori? Euskeraz ederki esan ditezken gauzak. Lehenik ikasi bearra daukagu filosofia, gero erdera, gero euskera, gauza oriek gure izkuntzara egokitzeko. Ez da aski au esatea: «Euskeraz ez ditezke esan yakite-gauza asko ta asko»; obe lizake au esatea: «Nik ez dakit gauza asko euskeraz esaten». Ba-du euskerak bere edertasuna non agertu: ele-eder edo literaturan, izate-gaiean edo metapisikan, eder-legeetan edo estetikan, izkeran edo gramatikan. Utzi detzagun kimika ta olakoak, oriek ez baitira giza-izkuntza yatorra. Oriek ez dute batere edertu inongo izkuntzarik. Itsusitu bai, gogotik. (...) Ortara ezkeru, iakingai oriek erabilli detzagun beste edozein izkuntzetan.

kotan aipatzen du, ezkatuta ezin duen atsegin batekin, Quevedoren «Receta para hacer Soledades en un día» («Quien quisiera ser culto en solo un día» hasten den hamalauko alegia: F. de Quevedo, *Obra poética*, ed. J. M. Blecua, Madril 1971, III, 227-228 or., 825 zenb.).

¹⁹ Askotan errepikatzen du Orixek bera erdibidean dagoelako iritzia hau: ikus, esaterako, «Yakin-erako», *Yakin* 5 (1957) = *IG*, III, 969-971, 969 or., eta beheago aipatzen ditudan Mitxelenari buruzko hitzak.

²⁰ Krutwigek berrogeigarrenetan eta berrogeita hamargarrenetan izan zuten eginkizunaz ikus, oro har, Iztueta, *OBG*, 816-888 or., eta K. Mitxelena, «Euskararen bide luze bezain malkarrak», *Euskararen liburu zuria*, Bilbo 1978, 15-28 [= Id., *Sobre historia de la lengua vasca* aipatua, II, 1011-1023, 1020 or. = *MEIG*, VI, 25-45, 41 or.; egilearen beraren erderazko bertsio bat: «El largo y difícil camino del euskara», *El libro blanco del euskara*, Bilbo 1977, 15-29, 24 or.]. Nago, dena den, «Euskaltzaindi berriaren» kontrako auzi honen oinarrian beste zergatiko batzuk daudela: Orixek berak politika kontuak aipatzen baditu ere (esaterako, «tantos académicos de estirpe germánica y falangista» dio: «La primera Academia vasca», *Gernika* 9, 1949 = *IG*, III, 858-862, 860 or.), esango nuke askoz indartsuagoa dela, kontrako jarrera horretan, ikuste berea eta bere artaldekoena ez den hizkuntz eredu baten aldekoen nagusitzea; hortik, orobat, Iparraldetik ordezkarri «gehiegi» izendatzearen aurkako jarrera.

Ez al zien Fray Luis de Leon-ek erdalduneri baimena eskatu Gaztelako erderaz idazteko? Eta ori literaturan! Ez al du Fray Luis de Granada-k Eliz-itzaldi sail ederra latinez? Eta irureun urteko literatura aurretik zutela. Guk gauetik goizera nai dugu egin guzia, eta lanik gabe, alegiñik gutxieneko legean zabartuz. Landu dezagun euskera. Bada zura naikoa.²¹

Besteak beste, gauza batek bereizten zuen gehienbat Orixe alderdi berri honengandik: orexarrak ez zuela batere presarik. Haren ustez euskara ez zen oraindik pasatu hark erredutzat zituen hizkuntzek izan zuten sortze aldi batetik. Gorago aipatu ditugun hitzek ezin hobeto azaltzen dute Orixeren iritzia: «Creo que es un error (...) pretender hacer de la lengua vasca una lengua de cultura (...). Primero, explotemos y agotemos los recursos de ella en el terreno puramente gramatical y aun filosófico, pero no en ciencias (...). Hay que estudiar el genio de nuestra lengua y agotar sus propios recursos primero. Hecho esto el problema de los temas culturales se podrá plantear y resolver con más fundamento que hoy». Orain proposatzen den bideari lauegi irizten baitio Orixek —eta berriz gaude ondamedirra daraman bide zabalaren eta bide on baina meharraren artean aukeratu beharrean—:

Si «ese argot de las ciencias debemos aceptarlo» [Krutwigek Orixeri 1951ko maiatzaren 20an bidalitako gutunetik <G, 333 zenb.> hartutako aipua] traduzca V. de la noche a la mañana todos los Manuales de ciencias, que no le costará mucho en su teoría.²²

Bati baino gehiagori oso ezagunak egingo zaizkio Orixeren hitzok.²³

²¹ «*Mea culpa* eta *Quos ego...*», *Jakin* 9 (1959) = *IG*, III, 978-980, 980 or.; ikus, orobat, «Itz gorrak euskeraz» aipatua, bereziki 992-993 or., eta *Bidalien egiñak* liburuaren aipatu hitzaurrea, 1303 or.

²² Orixek Krutwigi egindako gutuna, 1951ko ekainaren 2koa (*G*, 165 zenb.). Bestalde, hizkuntza lantzea ez da, nahitaez, gauza guztietan erabiltzea: «Si cultivar una lengua es emplearla en todo, no hace falta sino lo que hacen Krutwig y Villasante: llenarla de la noche a la mañana de términos fósiles» («Neologismos y arte de traducir» aipatuan, 964 or.).

²³ Ikus, hitz hauen ondoan, K. Mitxelena hogeita hamar urte geroago idatzitako beste hauek: «(...) el afán de traducir —cuya motivación se justifica a sí misma— es probablemente común al pasado y al presente, sólo que no se traduce la misma clase de cosas. En los veinte, en los treinta y hasta hace poquísimos años, predominaba el empeño de traducir obras literarias: esto, aunque hoy parezca pensarse de otra manera, no es insensato, y me limitaré a aludir a la colección Bernat Metge catalana. Entre los traductores estaban Zaitegui y el padre Iraizoz, recientemente fallecidos, y también Jon Mirande y Gabriel Aresti (...). Hasta en las obras de carácter religioso, y me limito a citar a Orixe, abundan los originales que han sido de primera importancia en el desarrollo de todas las literaturas europeas y de sus prolongaciones, por lo menos. (...) Lo que se traduce ahora es, ante todo, el texto escolar de uno u otro grado, el trabajo académico (curiosamente suele tratar por lo común de ciencias, formales o empíricas, no sociales) y el documento administrativo. (...) Traducir el *Ulysses* será siempre empresa ardua, pero, desde el punto de vista del lenguaje ordinario, traducir una obra de física (...) no ofrece, salvo en el léxico, dificultad particular. (...) Una fase intermedia en esto de las traducciones, en la que se hallaría acaso una clave de desarrollos más recientes, es la etapa de la postguerra que subsigue al regreso de Orixe. Me refiero a unas muy curiosas polémicas o intercambios de puntos de vista entre éste y personas, alguna de las cuales es hoy posiblemente más conocida que entonces. Una reimpresión, total o en selección, de este intercambio que apareció, si no me equivoco, en las páginas de *Yakin*, sería hoy de lectura apasionante. El episodio es ilustrativo, a mi entender, para descubrir por fin la piedra en que se tropezó entonces y en la que en cualquier momento se puede volver a tropezar. Convendría recordar que la filosofía empezó a hablar alemán de veras con Fichte y Hegel, y simplifico, en un sentido muy distinto a aquel en que hablaron alemán Wolff (...) o el mismo Kant» (L. Mitxelena, «Nuestra irresistible ascensión de la poesía a la ciencia» aipatua, 1005-1007 or.).

Alderdi berri honen nagusitzeak, ezinbestean, bultza egingo dio Orixeri garbizale amorratuenean ukulura.²⁴ Hara zer dioten 1959an, gorago aipatu behar izan dugun Olabideri buruzko eztabaida haren barruan:

Ni, orain arte, erdian nindagon, ustez. L. Mitxelena iaunak ezagutu du. Zenbait mordoilokeri egotzi nai baditit ere ez da oker ibiliko. Beraz, emendik ara, eskuifñetara goaioaiteko asmoetan nago.²⁵

Orixeren garbizaletasunaren neurria —berrogeita hamargarrenetako Orixeren garbizaletasunarena, zehazki— ezin hobeto ematen du euskaraz idazten hamar bat urte besterik ez zeraman Koldo Mitxelenaren hizkuntzaz —hizkuntzaz hitz egiten baitu Orixek— behin baino gehiagotan eman zuen iritziak:

Ni ez nau batere kezkatzen euskera idatziaren etorkizunak. (...) Gipuzkoan ere, irititzo batzuk gora-beera, emen daukagu Luis Mitxelena, oraingo aldiko idazlerik oberenena. Geroak au gure gizaldiaren ondorengorik iatorrena aitortuko du.²⁶

²⁴ Oso adierazgarria da, Krutwigek «Euskara' Euskalerrriaren kultur-bidea ledin izan» artikulua argitaratzen duenean (*Gernika* 14, 1951, 8-11) eta, garbizaleen gainean arituz, «karramarroaren izpiritua» eta «kabyleria» aipatzen dituenean, nola erantzuten dion Orixek nabarmena izango balitz bezala bera ere aipatutakoen artean dagoela. Honela dio Isidoro Fagoagari, 1951ko apirilaren 7ko gutun batean (*G*, 157 zenb.), Krutwigen aipatu artikuluen gainean ari delarik: «(...) el Sr. Krutwig ha hablado de *kabileñismo* y de espíritu de *camarón* refiriéndose a nuestra banda y me ví aludido». Gerrak ere, noski, izan zuen zer ikusi bizkaitarregana hurbiltze honekin; berriz ere *Gernika* aldizkarian agertutako artikuluari buruz ari delarik, honela dio Krutwigi 1951ko maiatzaren 3koan (*G*, 160 zenb.): «Empecé a batallar en Bilbao en 1923 hasta el 1931, yo el carlista y el euscalerriaco enemigo de Juventud Vasca. Como me han visto reconciliado con ellos en el terreno puro de la fraternidad, por artificio lógico y no por realidad me he sentido aludido con ellos». Ez baitago zalantzarik gerra aurrean zuen tokiaz; hona hemen Orixek berak dioena «De mi vida externa» izeneko txostenean (apud Iztueta, *OBG*, 175-183, 182 or., eta orain *G*, 511-525, 522-523 or.): «Mi actuación en el periódico [sc. *Euzkadi*] fue un tanto violenta, sobre todo desde que me hicieron jefe de la Sección Vasca. Era yo *giputz*, no pertenecía al Partido Nacionalista, y resultaba además "contradictorillo del maestro". Yo tenía mis ideas gramaticales adquiridas por propio estudio y no me fijaba si el que sostenía lo contrario era Azkue o Sabino Arana. (...) La fracción nacionalista que llamaban de la Compañía me estimaba y animaba, pero la que se llamaba el Partido Nacionalista Vasco me hacía guerra a muerte. Los de Juventud Vasca sobre todo, aquellos a quienes Kirikiño llamaba "terribles", me dijeron desde sus publicaciones en castellano y en vasco cosas que no se dicen a nadie. Confieso que yo también me excedí un tanto». 1951ko egoerara itzuliz, adierazpen gutxi dira honako hau bezain esanguratsuak: «Ni ez naiz Alderdiko, ez Euzko-Gastedi-ko, ez inongo politikako; baña bai euskalzale, bai abertzale ere. Izen ori kentzeko eskubiderik ez duzute zue-tako ez danari» («*Eusk, Euskadi*», *EG* 3-4, 1951 eta 11-12, 1951 = *IG*, III, 931-935, 932 or.; ikusgarria da, orobat, Roman Berari 1953ko uztailaren 3an egiten dion gutun gogorra [*G*, 204 zenb.]). «Ezker-tiarren» jarrerak hari eta hura bezalakoei «eskuinerago» bultza egin liekeela esana zuen Orixek berak ja 1955ean: «Zer iritxiko dute bide ortaz? Erdi xamarrean gaudenok beste muturrerago ioatea» (hitzaurrea *Bidalien egiñak* liburuari, 1303 or.); eta, izan ere, bere bizitzako azken bizpahiru urteetan oraindik sabin-darren aldekoago agertuko da: ikus hurrengo orrialdeak.

²⁵ «Itun zar eta berria. Aita Olabide» aipatua, 444 or. Orixek gerra aurreko sabindarrekin izan zuen jarrera eta, oro har, hizkuntzak momentu hartan behar zuenaren gainean zuen iritzia ondo ikus daitezke Joseba Altunak egindako Oscar Wilderen itzulpenari buruzko iruzkinean («Nuevo libro euskérico. Su significación literaria», *Euzkadi* 1928-1-6 = *IG*, III, 278-279, batez ere 278 or.; liburu honen iruzkina da: Wilde-tar Oscar, *Ipuñak*, Altuna-tar Joseba-k euskeralduta..., Bilbo 1927) eta baita garai bertsu-koa den Joanategiri buruzko artikuluan («El padre Yoanategui [Yoanateguy]», *Euzkadi* 1924-9-23 = *IG*, III, 210-211, batez ere azken paragrafoan, 211 or.).

²⁶ «*Yakin*-i erantzuten. Iritzi-billa. [Orri ialkiari erantzuna]», *Yakin* 11 (1960) = *IG*, III, 983-984, 984 or. Honekin guztiarekin zeharka baizik lotua ez badago ere, jakingarri deritzot Iztuetak behin baino

Berrogeita hamargarrenetako bukaera aldean eta bere inguruan zabaltzen ikusten duen euskara 'ezkertiar' hark eraginda, areagotu egiten da —nabarmen, batik bat teorian— Orixeren garbizaletasuna; beste alde batetik, euskara batuari buruzko eztabaida indarberrituak saio-euskararako joera ere areagotu egiten dio, kasu honetan teorian eta baita praktikan ere: aspalditik baldin bazez zati batean behintzat berak berreraikitakoak ziren paradigmatik proposatzen eta erabiltzen, orain inoiz baino arreta gehiago ipiniko du gai horretan. (Azpimarra dezagun Orixek bereiz samar eduki zituela beti —ez hainbeste ordea, esan bezala, azken urteetan— teoria eta praktika, bai hiztegi kontuetan bai morfologian, honetan guztian ere gorabeherak daudelarik —gehienak berariaz eginak— lan mota batzuetatik beste batzuetara eta, esan bezala, garai batzuetatik beste batzuetara).²⁷

Ikusi dugu, beraz, zein den, Orixeren ustez, euskararen bizitzaren momentu honetan euskaltzaleek duten zeregin nagusia: hitz batean, euskararen beraren ahalbidetatu; eta ikusi dugu, halaber, zein den eginkizun honetarako bide hobereana, hain zuzen ere eredugarri diren hizkuntzetan ibili den bidea: hizkuntzaren oinarritzko kontzeptuak bere baitako baliabideen bitartez adierazi. Gauzak horrela, bistan da literaturak egiteko gutxi duela auzi honetan eta, nolana ere den, axola gutxikoa dela idazten edo argitaratzen dena euskaraz asmatua izatea edo beste hizkuntza batetik euskaratua. Alegia, literaturak ez du zertan onurarik ekarri behar eta bai, agian, kalte handia: ez bakarrik kristau moralari dagokionez, hizkuntzari berari dagokionez ere bai —gorago azpimarratu behar izan dugun bezala—.²⁸ Itzultzea, berriz, bide ezin egokiagoa izan daiteke, batetik, literaturan ezer esateko ez duten baina hizkuntzari buruzko proposamen interesgarriak badituzten euskalariak zer bait irakats diezagu-

---

gehiagotan adierazi duen iritzi honi: hots, Orixeren euskara hurbilago dagoela Mitxelenarenetik Zaitegirenetik baino, edo Mitxelenaren euskara hurbilago dagoela Orixerenetik Krutwigenetik baino (Iztueta, *OBG*, 849 eta 886 or.); Orixe eta Mitxelenari buruz ikus baita ere Ruiz Arzalluz, *AHT*, 56-58 or.

²⁷ Orixek ordea —gorago esan bezala— ez zuen presarik: «no es hora todavía de crear Academias ni de escoger dialectos literarios», ziotson Krutwigi 1951ko ekainaren 2ko gutun batean (*G*, 165 zenb.). Bat dator, beraz, batasunari buruzko jarrera hau hizkuntzaren garapenaren aurrean erakutsi duenarekin. Baina gauza bat da erabakiak hartzeko garaia oraindik heldu ez izatea eta beste bat, oso bestea, bakoitzak proposamenak egin ahal ez izatea: eta Orixe, ja gerra aurretik, hizkuntza batu moduko bat proposatzen zebilen. Hara zer esaten dion Krutwigi aipatu eskutitzean: «Afirma también V. en *Gernika* [14, 1951, 56-57: Krutwigek aldizkariaren zuzendariari zuzendutako karta bat da] que los vascos “jamás intentaron crear un idioma literario”. Va V. más lejos que Altube. Gracias por el reconocimiento de mis esfuerzos de treinta años! (...) Sigam diciendo Altube y Compañía que nada se ha hecho que valga estos cincuenta años». Besterik da Orixek morfologian maite duen aldakortasuna, baina ezin eztabaidatuzkoa da hogeita hamargarrenetik aurrera hizkuntza eredu jakin eta garbi bat dagoela Orixeren lan guztietan. «Berreraikitako» paradigma horien inguruan ikus Ruiz Arzalluz, *AHT*, 444-453 or.

²⁸ Berezko euskal literatura batek hizkuntzari ekar diezazkiokeen gaitzei buruz mintzatu gara hasieran; moralaren ikuspegitik begiratura dituen arriskuak ere oso kontuan ditu beti Orixek eta ezaguna da honetan zuen neurri zorrotza. Badirudi, gainera, Orixeren ustez literatura egin nahi izateak berak berezko arrisku bat duela berarekin; oso adierazgarria da Martin Oiarzabali 1953ko azaroaren 10ean igorritako eskutitzean dioena (L. A[kesolo], «Orixeren eskutitzak [Martin Oiarzabal apaizari, II]», *Karmel* 1980, 33-39, 36 or.; orain *G*, 208 zenb.): «*Ele edertzale oriek burua galtzen dute edozer ausarkeri ta gordinkerri ontzat emanaz.* (...) Zaitegiri esana daukat ez dutala aurrera *EG* irakurriko. “Mosu-garai[a]” [sc. “Musu garaia”], “Iturriko laztana”, *Ars amandi* ta olako oriek *nec nominentur in nobis*. Olerki-gudu ortarako gauza bat igorri dute guziz nabarmena: García Lorcaen “La esposa infiel” antzera, emazte zintzoa baiñan *incidit descriptio coitus valde vivida*. Gure adiskide E'tar N apaizarena da. Burua galdu ote du? (...) *Literatura orrek gizona asko buruarintzen du*» (etzana nirea).

ten euskara hobego horretako bidean eta, bestetik, idazten eta argitaratzen dena bideratu ahal izateko hizkuntzak orain gehien behar dituen hiztegi alorretatik. Hortaz, itzulpen hauen zergatiko nagusia —nagusia diogu— ez da ja hizkuntzaren gaitasuna frogatzea, ezta ere maila jasoagoko gauzak adierazteko ahalmena erakustea —euskara ‘noranahiko’ egite hau, ikusi dugunez, ez baita edozeren trukean egin behar—, ezpada maila jasoago horretako gauzak esateko bide jakin bat proposatzea: kontua ez da ja euskarak zernahitarako izan behar duela, baizik eta nola izan daitekeen zernahitarako bere izaerari —bere *Geist* delakoari, Orixek eta Mokoroak *genio* esaten dioten horri— uko egin gabe. Hauxe da Orixek euskararen inguruan urtetan gogoeta egin ondoren iritsi duen ondorioa eta hauxe da bere helduarorako —kontu hauetan askatasun aroa izango den helduarorako—²⁹ egin duen egitasmoa. Zeren eta aurrera pauso bat egon baita honetan guztian: esan bezala, kontua ez da ja hizkuntzaren gaitasuna frogatzea, zerbait gehiago baizik. Ez gaude ja *Tormesko itsu-mutilla* eta *Mireio* itzuli zitueneko garaian; hauek bai, helburu hori zuten, beste edozein baino gehiago:

(...) esas traducciones se hicieron con el único fin de autorizar la lengua vasca, aunque no fuesen entendidas por el pueblo-pueblo (que, aunque secundariamente, hay que atender también a otros), y, ya que el euskera habría quizá de morir, muriese habiendo expresado algo más que *kaikukeris*

zioen ja 1935ean.³⁰ Begira diezaiogun, ordea, azken urteetako Orixeren ekarpenari eta lan hauen zergatikoari; poesiak, artikulua, gramatikazko lanak eta gauza txiki-
ren bat alde batera utzita, idazten dituen liburu nagusiak honako hauek dira: *Aitorkizunak*, misala, *Quiton arrebarekin*, salmutegia, san Benitoren erregelak eta *Jainkoaren billa*. Nabarmena da misalak, salmutegiak eta san Benitoren erregelak sail berezi bat osatzen dutela: inork eskatuak dira eta baita, modu ezberdinetan izan bazen ere, pagatuak; *Aitorkizunak*, *Quiton arrebarekin* eta *Jainkoaren billa*, berriz, gorago aipaturako helburu jakin horri daude begira eta bistan da zerk bereizten dituen, hizkuntzari dagokionez, *Tormesko itsu-mutilla* edo *Mireio* bezalako liburuen itzulpenetik: hots, hiru haietan hizkuntza une oro bortxatu behar dela bere baitatik inoiz eman ez duena eman dezan.³¹ Eta hau bezain adierazgarriak dira 1954ko martxoaren 26ko gutun batean (*G*, 218 zenb.), *Aitorkizunak* bukatu dituelako berria ematen dionean Zaitegiri, etorkizunerako aipatzen dituen asmoak:

Neronek bakarrik Euskalerrian argitara-ala aiña liburu emango dudala nago. Lenbizi, asteko, Sta. Teresa ta S. J. de la Cruz eman nezazke, zatirik ederrenak itzez itz eta gainarokoa laburtuz eta euskerari egokituz. Kikeronen aburuko naiz ontan:

²⁹ Honetarako ere axola du jakiteak —eta beharrezkoa da esatea, oso zabaldua dagoelako aspalditik kontrako ustea— 1950era arte gutxi gorabehera ez zuela izan Orixek askatasuna berak nahi zuena eta nahi zuen bezala —nahi zuen euskarari, batzuetan— idazteko. Ikus, honen gainean, Ruiz Arzalluz, *AHT*, 36 or. 46 oh. eta 58-62 or.

³⁰ Mokoroari Orixetik bidalitako gutuna, 1935eko apirilaren 12koa (*G*, 92 zenb.); dirudienez, hizkuntza Orixeren beraren artikulua batetik daude hartuta: agian orain arte argitaratu ez den «Un libro de Euskaltzaleak» bilduman falta den bakarretik? (ikus Iztuetaren oharra: *IG*, III, 406 or.).

³¹ Gerra aurrean ere bide honetatik abiatua zen: gogoratu, lan osoa eta seguruenik nekezena baizik ez aipatzearen, 2. oharrean aipatu dugun *Eстетика* (esan bezala, 1936koa, 1950era arte argitaratzen hasi ez bazen ere); 1944aren ingurukoak bide dira bere «Gogoetak metafisikaz» (orain arte argitaratutakoak, osorik behintzat: *IG*, III, 53-102; ikus Iztuetaren sarrera, *ib.*, 11-12 or.).

itzuli ez-baiñan egokitu. Gero, Elizako Gurasoak, lenbizi, ustez, *De virginitate et virginibus*, Anburusi gurenarena: *aingerutasuna* = 'la virtud angelical'. Urrena S. Bernardo etc. etc.

Zati batean bakarrik bete zituen asmo hauek *Jainkoaren billa* liburuan.

Orixek nahi zituen euskal liburuek, beraz, bi helburu bete behar zituzten: hizkuntzaren aldetik, aurrera pauso bat izan behar zuten jasotasun eta jatortasun horietan; edukiaren aldetik —nolabait esateko—, gizakia kristautasunaren bidetik hobetzeko balio behar zuten edo, behinik behin, ez zuten horretan oztopo izan behar. Liburu horiek itzulpenak izateak edo euskaldun batek bere kolkotik ateratakoak ez zien ezer ipintzen ez kentzen. Helburu hauek iristeko aukera ezin hobea eman zioten *Aitorkizunek*: kristau literaturaren eta filosofiaren historian liburu bikainenetakoa izanik eta bertan aztertzen eta azaltzen diren auziak kristautasunaren oinarri sakonenean daude-nak direlarik, Orixek euskararentzat nahi zuen aurrerapen hartarako probaleku ezin egokiagoa zen san Agustinen liburua eta, izan ere, itzulpen bikain hau bere bizitzan zehar aldeztu zituen asmo eta iritzien gauzatze ezin bukatuago eta beteagoa baita. Horregatik, bere liburu guztien artean hoberena zeini irizten zion galderari erantzuten, «euskerari begiratuta, *Aitorkizunak*» esan ohi zuen;³² eta horrela bakarrik ulertu ahal dira hitzurrean jarritako hitz hauek: «Gaurgoitik au gelditu diteke, Biblia leku, euskal-libururik bikaiñena», hots, 'Biblia salbu', 'Biblia izan ezik'. Ez zen, seguruenik, Orixeren asmoei hobeto egokitzen zitzaizen libururik.

³² Halaxe dio, esaterako, Jon Garmendia «Zeletak» hura hil baino hilabete lehenago Añorgan egin zion elkarrizketan: «[Garmendia] Zure iritziz, zein, danetan onena [sc. zure liburuetan]? [Orixek] Nola ta nola... [G] Euskerari begiratuta, alegia. [O] Euskerari begiratuta, *Aitorkizunak*. Ori aztertuko dute, geienik, euskera sakonago ikasi nai-dutenak» (J. Garmendia, «Jainkoak ekarri nau onera...», *Orixek. Omenaldi*, Donostia 1965, 53-59, 54 or.). Orixek berak *Aitorkizunei* buruz zituen iritziez ikus Ruiz Arzalluz, *AHT*, 62-63 or.